

מהמתחדש ומהמרחש

שם עולם

גיליון מס' 10

שבט תשע"ה
January 2015

מטיילים וזוכרים:
מסע שורשים
ליוון

4

7 עולמם הפנימי של הזונדרקומנדו 18 תפסן התקווה

האנדרטה הוקמה אך לפני חצי שנה ביולי 2014. עד אז לא היו ראויים הם לזכר? שלטונות סלונקי לא איפשרו זאת. האם משום שהיה להם מה להסתיר?

אנטישמיות: המדרגות המובילות לאנדרטה מעוטרות כיום, בגרפיטי בולט "יהודים רוצחים". את פנינו קידמה קבוצת חוליגנים שצעקה לעברינו "רוצחים" בתוספת איזכור המילה "מרמרה", שמה של אותה ספינת "עזרה" שנשלחה על ידי השכנים התורכים לערביי עזה. המסע נועד להכיר את קהילת יוון וסלונקי בתקופת פארה, דרך תקופת השואה ובשנים שבין השחרור ועד היום. נסענו ללמוד שואה ונחשפנו גם להכחשתה. באנו ללמוד חיים יהודיים של רוח ואהבת אדם וגילינו שנאה שלא נגמרת. למדנו יחד עם הסטודנטים שיעור מאלף בשלושת התחומים: שואה, הכחשת שואה ואנטישמיות. בעצם היותנו בסלונקי, שיננו לעצמנו "לא תנצחו אותי". בעצם היותנו בסלונקי אמרנו למקומיים, "לא מנצחים אותי כל כך מהר".

מי יתן...

הרב אברהם קריגר

"ולעצמי אני אומר לא תנצחו אותי."

לא מנצחים אותי כל כך מהר."

(לא תנצחו אותי / נעמי שמר)

לפני מספר שבועות חזרתי מהדרכת קבוצת סטודנטים למסע בעקבות קהילות יהודיות בעולם. הפעם נסענו לראשונה, לסלונקי-יוון. ראיתי לנכון לחלוק עמכם חוויה אחת המחזקת ומדגישה לנו שוב ושוב מדוע אנו מגיעים לאותן קהילות.

שואה: שעת צהריים יום שישי. האוניברסיטה של סלונקי.

האדמה עליה נצבת האוניברסיטה היא אדמת בית העלמין העתיק ששימש את יהודי העיר עד לימי השואה. סחטנות גרמנית בלחץ רשויות העיר סלונקי כפו על הקהילה היהודית בשנת 1942, למסור את המתחם ככופר נפש לפדיון צעירי הקהילה מעבודת פרך ומוות ודאי. המקומיים קיבלו את המתחם לידיהם ומיד עקרו והשחיתו את המצבות העתיקות, כשחלקם משמש כחומר בניה לשבילי האוניברסיטה.

הכחשת שואה: באתר הוקמה אנדרטה לזכר יהודי סלונקי לדורותיהם אשר נקברו שם.

"עוד גבול אחד, עוד נצח זמן - חכי לי סלונקי"

רבה הדרך ליוון - חכי לי סלונקי..."

(חכי לי סלונקי / יעקב גלעד)

בתחילת החודש הייתי שותפה למסע סטודנטים בעקבות קהילות בשואה, מסע שורשים ליוון. חודש וחצי לפני המסע קראתי, חקרתי, למדתי וכתבתי על קהילת יוון טרום שואה ובתקופת השואה. פס הקול של המסע היו שיריו של יעקב גלעד בהלחנתו וביצועו של יהודה פוליקר. אין זומה לכתוב על סלונקי לבין לראות ולחוות אותה. מסע מטלטל מחד ומרהיב ביופיו מאידך, מסע בו התעסקנו רבות בזהות היהודית שלנו כיחיד, כקבוצה, כחברה וכעם בו הערבות ההדדית היא מרכיב זהות משמעותי העובר מדור לדור.

במידעון זה נחשף לפני מסעות של סטודנטים בעקבות קהילות בשואה. אנו מטיילים חוזרים, שמחים ובוכים, עוטפים ונעטפים, גאים ונחשפים ובעיקר לומדים את עבר עמנו למען עתידנו. מסע שורשים אחד לצ'כיה ומסע שורשים שני ליוון.

בהמשך מידעון זה, מאמר העוסק בעולמם הפנימי של אנשי הזונדרקומנדו. הם מעידים על עצמם שבמשך הזמן נעשו לרובוטים והתקשו לגייס את

הרב אברהם קריגר
ראש המכון

אורית חרמון
עורכת

חדשות מכון 'שם עולם' 4

מבט אל עולמם הפנימי של אנשי הזונדרקומנדו 6

לוח אירועים 15

הצצה לארכיון 18

ביקורת ספרים 19

רוח אלוקים מרחפת 19

ראשי אגודות יידי 'שם עולם':

מר יהורם גאון

ראש אגודת היידיים הישראלית

הרב צבי ויינרב

נשיא אגודת היידיים ארה"ב

מר מאיר בליסקא

ראש אגודת היידיים N.Y.

מר בובי רכניץ

ראש אגודת היידיים L.A.

עורכת: אורית חרמון

מערכת: הרב אברהם קריגר, אורית חרמון

עריכה לשונית: אפרת חבה

עיצוב גרפי: סטודיו בת-עמי

בשעה: תחנת הרכבת בסלונקי אשר ממנה נשלחו היהודים בתקופת השואה להשמדה. צולם ע"י שי ממן 054-6761475.

צוות בכיר של המכון: הרב אברהם קריגר ראש המכון, הרב משה חבה אגף חינוך,

אורית חרמון יועצת פדגוגית מתודית, פרופ' גדעון גריף היסטוריון בכיר,

מרים אריאל אגף ארכיון

צוות המכון: צוות חוקרים, צוות אגף חינוך, צוות ארכיון, צוות כללי, בנות שירות לאומי

מסע בעקבות קהילות בשואה

מטיילים וזוכרים: מסע שורשים ליוון

קבוצת סטודנטים - מאוניברסיטאות חיפה, ירושלים ואריאל - יצאה למסע זהות יהודית מטעם מכון "שם עולם", בשיתוף ארגון "נפש יהודי". המסע היה מסע שורשים ליוון, הוא החל באתונה, עיקרו היה בסלוניקי, המשכו בווריה וסיומו בסופיה אשר בבלגריה. את המסע הוביל הרב אברהם קריגר בליווי הגב' אורית חרמון ובשיתוף צוות "נפש יהודי". הקבוצה נחתה באתונה, עיר הבירה של יוון שהיא גם מרכז הכלכלי, הפיננסי, התעשייתי והתרבותי של המדינה. הקבוצה נחשפה לאתריה ההיסטוריים והתרבותיים של העיר, בהם: האקדמיה למוזיקה, הפרלמנט, אצטדיון הכדורגל, ובמיוחד האקרופוליס - השוכן בלבה של העיר והוא יעד תיירותי ראשון במעלה.

הקבוצה ביקרה בשני בתי כנסת ברובע פסירי שבשכונת פלאקה-ואגורה, החלק היהודי של העיר. שני בתי הכנסת עומדים זה מול זה: בית הכנסת "בית שלום" - אשר נבנה במאה ה-20, לפני מלחמת העולם השנייה, והפעיל גם היום; ובית הכנסת "עץ חיים" - אשר נבנה בשנת 1890 והמשמש כיום לאירועים משפחתיים בקהילה.

המשכנו בנסיעה לכיוון האי וההר פיליון, אך הכניסה לשם הייתה חסומה מפאת השלג אשר ירד ביוון בימים שקדמו למסע. האכזבה מהאי הסגור בפנינו התפוגגה מיד כאשר ראינו את הדרך שבין אתונה לסלוניקי והיא לבנה כולה, מושלגת ויפהפיה. באחת העצירות בדרך, נגלה לעינינו מראה פסטורלי: נוף הררי לבנבן וצמרות עצים ירוקות מבצבצות מתוך

הלובן. עצרנו לתפילת מנחה במקום יפה זה. אותו היום היה עשרה בטבת ולפיכך הניחו המתפללים תפילין בתפילת מנחה. השילוב של קודש וחול - של רצועות התפילין השחורות על רקע השלג הבהק - היה עוצר נשימה.

בערב הגענו לסלוניקי, שם קיבל את פנינו הרב יואל קפלן, איש חב"ד המכהן כרבה של סלוניקי. הרב קפלן התחבר לקבוצה ומאותו רגע ליווה אותנו במסירות לאורך כל המסע. היום השני של המסע הוקדש לסיפור של שואת יהודי סלוניקי, אשר סופר בביקור באתרים היהודיים בעיר. נסענו לבית הקברות החדש, אשר הוקם בסטאוורופוליס, במרחק

אשר נספו במלחמת העולם השנייה. בבתי קברות, המכונים "בית החיים", אנו לומדים תמיד על עולם ומלואו של החיים בקהילה בתקופות שונות.

משם המשיכה הקבוצה לנמל. בימיה המפוארים של יהדות סלוניקי, שבת הנמל מכל מלאכה בשבת. נוף המקום הוא כגלויה תכולה, מרגיעה ועוצרת נשימה. עברנו את הכביש ונעמדנו במרכז של "כיכר החרות", שהעמידה בה הייתה עבורנו ניגוד חריף למראה הנינוח והשלו של הנמל, שכן כיכר זו הייתה "כיכר השילוחים" בתקופת השואה. במרכז הכיכר מוצבת אנדרטה מרשימה לזכר שואת יהודי סלוניקי. המשכנו משם

אנדרטה לזכר יהודי סלוניקי באוניברסיטת סלוניקי

לגטו "הברון הירש". בזמן הגטו, השגיחה על תושביו המשטרה היהודית שהקימו הגרמנים. בגטאות שררו תנאים קשים, הצפיפות הרבה יצרה מיד בעיות של תברואה, ומגפות הלכו

מהמקום שבו היה בית הקברות הישן. בבית הקברות מצבות ושרידים מבית הקברות היהודי הישן, שאותו הרסו הנאצים. כן יש במקום אנדרטת הנצחה לזכר יהודי סלוניקי

תמונה קבוצתית בדרך המושלגת מאתונה לסלוניקי

והתפשטו בין התושבים. ראינו בתים עלובים, מטים ליפול, שהם העדות האחרונה לאשר התחולל שם.

המשכנו לתחנת הרכבת הישנה, אשר אליה כינסו אלפי יהודים ששהו בגטו "הברון הירש" הסמוך והעלו אותם אל הקרונות, ומשם הסיעו אותם במסע של ייסורים למחנות ההשמדה.

לאורך המסע ליוו אותנו שיריו של הזמר יהודה פוליקר. מילות השירים והמנגינות התחברו מאוד לכל מקום שבו ביקרנו. סיימנו את היום באוניברסיטת סלוניקי, שממוקמת על אדמת בית הקברות היהודי הישן - אשר אותה הפקיעה עיריית סלוניקי מידי היהודים בזמן מלחמת העולם השנייה. בשטח האוניברסיטה מצאנו חלקי מצבות יהודיות שנעשה בהם שימוש כחומרי בניין

לשפת מדרכה, לכבישים, לספסלים, לגדרות ולבתים.

בערב שבת, התפללה הקבוצה בבית הכנסת הפעיל "יד לזיכרון". לאחר התפילה, שמענו הרצאה מפי יוני אליצור, מצוות "נפש יהודי", ולאחריה חזרנו למלון לסעודת שבת בזמירות ובריקודים. לאחר מכן נערך עונג שבת שבו קיימנו פאנל של שאלות ותשובות עם צוות המסע.

לאחר תפילת שחרית וסעודת שבת, יצאנו לסיור ברחבי סלוניקי והשלמנו את הכרת הזווית היהודית של העיר בביקור בבניין תלמוד התורה הגדול, שהיה מקום מרכזי בתולדות יהודי העיר וכיום הוא חורבה. בהמשך ביקרנו בבית התמחוי "מתנות לאביונים", שהיום שוכן בו בית הספר היהודי, וקינחנו בתפילות מנחה וערבית בבית הכנסת

"מונסטיריליס", אשר הקימו בשנת 1927 יוצאי העיר מונסטיר שביוגוסלביה אשר היגרו לסלוניקי. בזמן המלחמה שימש מבנה בית הכנסת כמחסן של הצלב האדום, וכך ניצל מחורבן.

ביום ראשון התחלנו להיפרד מסלוניקי. עלינו אל ה"מגדל הלבן" לתצפית מרהיבה. שם פרצו הסטודנטים כולם בריקוד נשמתי נלהב, אגב הקפת צריח המגדל. משם המשכנו למקום נוסף, שבו חווינו חוויה יהודית נוספת: ביקור מרגש, מוזיקלי, חם ועוטף בבית אבות יהודי. נפגשנו עם ניצולות שואה השוהות בבית האבות, זכינו לשמוע אותן ולהתרגש יחדיו. סיימנו את הביקור בשירת "התקווה" מרטיטת לבבות.

נסענו למפלים באדסה. מפלים אלו הם אכן פלא הבריאה, ועל כך נאמר: "מה רבו מעשיך ה'" (תהלים קד, כד). המפלים שוצפים וקוצפים בעוצמה אדירה, ובצדיהם המים נהיים לנטיפי קרח מרוב קור. מעל הכול, זוג קשתות מרהיב ביפיו, המהדהד באזנו את זכר הברית של ה' עם נוח. המשכנו לעיירה היהודית וריה. רוב יהודי העיירה נשלחו למחנות ההשמדה, וכיום אין בה יהודים. בשנת 2008, החל תהליך לשימור הרובע היהודי של העיירה. הקבוצה התפללה מנחה בהתרגשות רבה בבית הכנסת העתיק, הקיים כבר כאלף שנה ואשר תחתיו נמצאים שרידי בית כנסת מלפני אלפיים שנה. הקבוצה פרצה שם בזמר שהרטיט את לב כולנו: הפיוט אָנָּא, בְּכַח גְדֻלַּת יְמִינְךָ תַּתִּיר צְרוּרָה... יְחִיד גָּאָה, לְעַמְּךָ פְּנֵה, זֹכְרֵי קִדְשֶׁךָ, שְׁעֵינֵנו קִבַּל וְשָׁמַע צַעֲקֹתֵנו, יוֹדֵעַ תַּעֲלְמוֹת. בערב התקיימה שיחה לסיכום המסע, ובה חברו יחדיו יסודות חזקים שעלו לאורך

מסע בעקבות קהילות בשואה

פסל קפקא

ביום ראשון חזרה הקבוצה לפראג. חלקו הראשון של היום הוקדש לדמותו של הפילוסוף המהר"ל, להשפעתו על ההיסטוריה הצ'כית, לקשריו עם העולם המדעי ועוד. החלק השני של היום הוקדש לסיור בארמונות של פראג, במבצר ראדג'ני ובאתרי תרבות נוספים. בערב התקיימה שיחה לסיכום המסע במסעדת חב"ד.

על הסטודנטיות, רושם אשר התגבר לאחר ששמעו הרצאה מאלפת על יהדות קרלוביברי מהשואה ועד ימינו מפי ראש הקהילה. בעקבות זאת העלו חברות הקבוצה רעיון לקיים את ערב הקבוצה שתוכנן למוצאי שבת בבית הכנסת ולהזמין אליו את חברי הקהילה. הערב המוזיקלי היה רווי התרגשות. אחד מיהודי המקום קם ושר שירים הזכורים לו מימי ילדותו בעברית, ביידיש וברוסית, ואנשי הקהילה חזרו ואמרו שמפגש זה הזרים דם מחודש בעורקי הקהילה, שכן בית הכנסת לא ראה אירוע כזה מאז הימים שקדמו לשואה, מה עוד שנטלו בו חלק חמישים סטודנטיות יהודיות מישראל.

ולעוצמות הנפש שהתגלו שם - בצורה ייחודית ומרתקת. הקבוצה התכנסה בעליית גג של אחד המבנים, שם היה הרב ד"ר לאו בק מעביר בלילות את שיעוריו במגוון תחומים בהיסטוריה יהודית, בפילוסופיה יהודית ועוד. הרב קריגר הציג שם את לו"ז השיעורים השבועיים של בק בכתב ידו ובחתימתו. במקום זה, נחשפה הקבוצה גם לדילמה קשה שמולה עמד בק: אם להמשיך בשיעורים או לבטלם כיוון שהם התנהלו בלילה ואולי התישו את האנשים עד כדי פגיעה ביכולתם לתפקד ביום המחרת ובחוסנם. הקבוצה ביקרה בקרמטוריום ובקולומבריום (מחסן שבו אפסנו בקופסות את אפר הנספים). אחד הרגעים המרגשים בסיור היה אמירת תפילת "אל מלא רחמים" על סבתא רבתא של אחת המשתתפות, שבעים שנה לאחר שנספתה במקום.

רגע מרגש נוסף היה בבית הכנסת שבחצר הדנית, כאשר הקבוצה התוודעה למקום דרך סיפורו של הילד טומי - שהתגורר בחצר זו ולא ידע על דבר קיומו של בית הכנסת. קירותיו של בית הכנסת מעוטרים בקטעי תפילה המקבלים משמעות מיוחדת במקום זה: "ובכל זאת שמך לא שכחנו", "שומר ישראל שמור שארית ישראל" ועוד. את השבת בילתה הקבוצה בעיירה הקסומה קרלוביברי. שם עסקה בסדנות הקשורות להיסטוריה יהודית ולזהות יהודית. בערב שבת התכנסה הקבוצה בבית הכנסת המקומי. אז התברר שבעיירה זו חיים היום כשמונים יהודים, אך מתוכם הגיעו לבית הכנסת רק ראש הקהילה, בנו ומתפלל נוסף. אלו החברים הפעילים בקהילה היהודית במקום נכון להיום. עובדה זו הותירה רושם קשה

ערב מוזיקלי של חברות הקבוצה עם חברי הקהילה בקרלוביברי

ציורים הנמצאת בבניין החברה קדישא העתיק. בציורים אלו תיאר האמן את תהליך מותו של אדם שלב אחרי שלב: את היתו מוטל במיטתו - תחילה חולה, אחר כך על ערש דווי, ולבסוף בשעת יציאת הנשמה, את התופרות היהודיות תופרות את התכריכים, את הלוויה, את השמש המסתובב עם קופת הצדקה בין האבלים ואת ניחום האבלים. הקבוצה סיירה גם בחלקה הלא-יהודי של העיר העתיקה של פראג, שגם בו חבויים מוטיבים יהודיים. לדוגמה: על גשר קארל המוכר והידוע כתובות בעברית המילים "קדוש, קדוש, קדוש".

לקראת ערב, התאספה הקבוצה לשיט אגב שמיעת מוזיקה יהודית על אחת מספינות הנהר. היום השני של המסע הוקדש לגטו טרזין. הקבוצה התוודעה לחיי הגטו - להתנהלות החברתית בתוך המחנה, לחיי הרוח בו

מטיילים וזוכרים: מסע שורשים לצ'כיה

קבוצת סטודנטיות מאוניברסיטת חיפה, אוניברסיטת תל-אביב, המרכז הבינתחומי ומוסדות אקדמיים נוספים יצאה למסע "זהות יהודית" מטעם "שם עולם", בשיתוף עם "נפש יהודי", בהדרכתו של הרב אברהם קריגר. המסע התמקד באתרים בפראג בטרזין ובקרלוביברי. המסע החל בפראג, שם נחשפה הקבוצה לעושר התרבותי-רוחני שאפיין את קהילת פראג - מהמאה ה-13, דרך תקופת תור הזהב שבימי המהר"ל מפראג, ועד העת האחרונה, כשחיו בה אישים כדוגמת קפקא. הקבוצה סיירה בבתי כנסת עתיקים בעיר, אשר בכמה מהם נמצאים חלק מתשמישי הקדושה שהגרמנים ריכזו בצ'כיה במטרה להקים מוזאון לעם נכחד. אחת התצוגות המרגשות בעיר היא תצוגת

המסע, הבולטים בהם היו הזהות היהודית שלי כאדם ומקומי בחברה ובעם שבהם הערבות ההדדית היא מרכיב זהות משמעותי, שעובר בין הדורות. מהסיפורים ששמענו ומהמראות שחווינו במסע, עלה נושא הערבות ההדדית של יהודי יוון, וכן עלו תחושת הערבות ההדדית והגאווה בזהות היהודית שחשה חברות הסטודנטים במהלך המסע. בבוקרו של יום שני, הגענו לסופיה אשר בבולגריה, התפללנו שחרית בבית הכנסת הגדול והמפואר בעיר וחתמנו את המסע בהתרוממות רוח.

מבט אל עולמם הפנימי של אנשי הזונדרקומנדו

פרופ' גדעון גרייף

מבוא

כאמר זה עוסק בעולמם הפנימי - במחשבותיהם, בלבטיהם, בתחושותיהם - של אנשי "הפלוגה המיוחדת", ה"זונדרקומנדו", באשוויץ. כפי שנראה, אסירי הפלוגה ניסו לתאר את עבודתם בצורה אותנטית ביותר, אך בדבריהם גם נימות של תהייה ושל התבוננות פנימית. מאמר זה נועד להציג נימות אלו ולנסות לפתור באמצעותן את אחת החידות הקשות בתולדות המין האנושי: איך ניתן לתפקד כ"פועל במפעל מוות" במשך ימים, חודשים ולעיתים שנים, ואיזו דמות הייתה לאותם "פועלי מוות".

כ-3,400 יהודים אולצו, על-ידי הגרמנים, להשתתף בתהליך הרצח התעשייתי-ההמוני של יהודים באשוויץ, ולשהות בליבת התופת שנועדה ליישם את "הפתרון הסופי של השאלה היהודית".¹ איש מלבד אסירים יהודים אלה לא הועסק מעולם בתפקיד שכזה: פועל בבית חרושת למוות. עבודה שמשמעה היה לחיות בכל שעות היממה מוקף בגופות, באפר, במוות.

כדי לעמוד, ולו במעט, על עולמם הפנימי של אנשי הזונדרקומנדו, ניסינו לברר, דרך שיחות וראיונות עמם, את דפוסי התנהגותם במצבים שונים, ולבדוק מה הניע אותם לפעול כך או אחרת. עובדה מעניינת היא שאף שניצולים שונה, תשובותיהם לשאלות שהוצגו בפניהם היו כמעט זהות. נקודת המוצא של כל המרואיינים הייתה כי הגרמנים כפו עליהם "לבצע את העבודה השחורה והמזוהמת ביותר של השואה",² וכן כי לעבודה זו לא היה תקדים מאז היות האדם. אין ספק כי צדק פרימו לוי בקבעו כי הקמת פלוגה זו צריכה להיחשב כפשע הגדול ביותר של גרמניה הנאצית.³

מאמר זה מתבסס על ראיונות שקיים המחבר עם ניצולי הזונדרקומנדו. הראיונות התקיימו לאורך 25 שנים, ורואיינו סך הכול 30 ניצולים מהארץ וארצות שונות בעולם, כגון: איטליה, פולין, ארצות-הברית, קנדה, הולנד.⁴

הסתגלות לעבודה

התהליך של היעשות האסיר למכונה אנושית כלל תקופה, קצרת מועד, של הסתגלות לצורת החיים החדשה שנכונה ליהודים שאולצו לעבוד בשורות הזונדרקומנדו.

כל אחד מהם נאלץ, בזמן קצר, להיחשף למציאות של רצח בתאי גז, של שרפת גופות, של הוצאת אפר, של הרג יומם ולילה. בימים ספורים, היה עליהם לשכוח או להדחיק את כל דפוסי ההתנהגות שרכשו בחייהם הקודמים, את דרכי חשיבתם, את מנהגיהם ואת הרגליהם. הם נאלצו לסגל לעצמם במהירות דפוסי חשיבה והתנהגות חדשים, כדי שיוכלו להישאר שפויים ולא לצאת מדעתם. הסכנה של התמוטטות רגשית-רוחנית נשקפה מכל עבר, והאסירים החדשים היו מודעים לכך אינסטינקטיבית. הם הבינו חיש מהר כי כל דרכי ההתמודדות עם קשיי החיים המוכרות להם לא יצלחו במקום עבודתם החדש.

בעדויות שגביתי בעל פה מאנשי הזונדרקומנדו, התייחסו הניצולים להיבטים אלה בקיצור נמרץ, ביובש ובלקוניות, בעוד שב"כתבים החשאיים" מצוי תיאור ספרותי נרחב, מורכב וקולח יותר באותן סוגיות. זלמן לוונטל - איש זונדרקומנדו ומהכותבים הבולטים של מגילות אושוויץ - ציין שתהליך ההתרגלות לסיטואציה החדשה היה משותף לכל אנשי הזונדרקומנדו, בלא הבדל גיל, מוצא או רקע (ואלה היו ניכרים לעתים):

נלקחתי לאותו בית חרושת ב-25 בינואר 1943... אנשים רגילים, שגרתיים כמונו, עברו תהליך של הסתגלות, של התרגלות, אנשים בעלי תכונות אנושיות שגרתיות, עם הרגלים אנושיים שגרתיים, אנשים עם לב, עם רגשות, ועם מצפון, וכל מה שקשור לכך - גם אנשים אלה התרגלו והסתגלו ואין לבוא אליהם בטענות על כך.⁷ בריאיון על אודות התהליך המהיר להשלמה עם מר גורלם, תיאר אליעזר אייזנשמידט תהליך שהוא כינה בשם "פטאליזציה":

מחוסר בררה ומאונס, נאלצנו להתרגל לשגרת יומנו. זה נעשה לגמרי נורמלי, כאילו החיים סביבנו היו תמיד כאלה... יתרה מזו, אנשי האס-אס לא הוחרזו לך זמן פנוי למחשבות, להרהורים, לניתוח המצב ולהבנתו. אנשי האס-אס פיקחו עלינו יומם ולילה בלא הרף. לא יכולת לזוז אפילו מילימטר אחד בלא פיקוחם של אנשי האס-אס. הם היו שם תמיד, ולא ניתן היה להתחמק מהם.⁸

בראיונות שערכת, הופיעו תכופות המונחים "רובוטיזציה" ו"מכונות אנושיות". רוב ניצולי הזונדרקומנדו ציינו כי עברו תהליכים נפשיים הקשורים במונחים אלו. לדעתם, במונחים אלו טמונה התשובה לשאלה כיצד יכלו אנשי הזונדרקומנדו להמשיך ולמלא את משימותיהם במשך תקופה ממושכת ולעמוד לרשות הגרמנים בביצוע פשעים המחרידים.

ליאון כהן, ששימש כדנטיסט העוקר את שיני הזהב מפיות הנרצחים, ושללאחר השואה גר בישראל עד ליום מותו, דיווח:

במשך הזמן נעשינו לרובוטים... התקשינו לגייס את מערך תגובתנו הרגשית לנוכח נחשול הרגשות העצום עמו נאלצנו להתמודד במהלך עבודתנו... ככל שיוכלנו, ניסינו לדכא את רגשותינו ולהרגיש נורמליים, וכך להתייחס לכל מה שאנו נאלצים לעשות כפקודת הגרמנים כאל עבודה שגרתית... השתדלנו לנצור ולשתק את לבנו, נטשנו את ממד האנושיות שבנו כדי שנוכל להתמודד רגשית עם המציאות בה עבדנו.⁹

אם גם בחלוף כשבעים שנה, רוב הניצולים מקרב אנשי הזונדרקומנדו השתמשו במונחים "רובוטים" ו"מכונות אנושיות", חזקה עליהם שהם התכוונו לכך במלוא הרצינות,

ועלינו להאמין להם שזו תשובתם לשאלה איך יכול בן אנוש להיות "פועל" במפעל מוות. עם זאת, יש להביא בחשבון שבהסבר זה גלום גם צורך להתגונן, להצטדק ולהסביר איך יכולים היו לקום מדי יום ביומו ולעבוד עשר עד שתיים-עשרה שעות כפועלי מפעל המוות, ולהתייחס לקורה סביבם בשוויון נפש ובאדישות. בתוך תוכם ידעו אנשי הפלוגה אל נכון כי לא הייתה להם כל בררה אחרת, אך העובדה שבחרו להסביר את עבודתם במונחים של שיתוק רגשי, יש בה כדי לרמוז על הצורך שהם חשו להצטדק במידה כלשהי.

אחד האמצעים המוכחים שנקטו אנשי האס-אס כדי לדכא את רוחם ואת מחשבתם של היהודים היה גרימת הלם. באמצעות שיטה מרושעת זו, עלה בידם לשתק לכאורה, את מערך הרגש והחשיבה של אנשי הזונדרקומנדו ולעשותם לצייתנים, למכונות מהלכות, לקהי רגש, לרובוטים אנושיים.

במשך הזמן נעשינו לרובוטים...
התקשינו לגייס את מערך
תגובתנו הרגשית לנוכח נחשול
הרגשות העצום עמו נאלצנו
להתמודד במהלך עבודתנו...

הלם השגרה

לאחר כמה שעות במקום עבודתם החדש, כבר הבינו אנשי הזונדרקומנדו את המציאות החדשה שאליה נקלעו מאונס והחלו לנסות לעצב את חייהם במקום זה, שבו החוקים, העקרונות, ההרגלים היו שונים מכל מה שהכירו בעבר. המציאות החדשה כתתה עליהם שינוי באורחות החיים, בדרכי החשיבה ובתגובה האנושית. שאלות קשות מנשוא הטרידו את האסירים היהודים, ובעיקר השאלה של מידת השתתפותם, גם אם באונס, בתהליך הרצח התעשייתי של המוני יהודים, שאלה שלא היה אפשר להתחמק ממנה או להדחיקה. כך ניסח זאת, לאחר שנים, אליעזר אייזנשמידט: "הייתי מגדיר את מצבנו הנפשי-הרוחני כ'אדישות מוחלטת'. אני מסכים, זאת הייתה אדישות, אפתיה... מצב שלא היינו מסוגלים אפילו להגדירו, בוודאי שלא להבינו, לאור אופייה וטיבה של העבודה שאולצנו לבצע מדי יום ביומו".¹⁰ בעקבות הטראומה החריפה שחו אנשי הזונדרקומנדו כבר בשעות הראשונות שלהם בפלוגה, הם איבדו את חירות המחשבה ואת חירות הרגש, ובמידה ניכרת השתעבדו רגשית לגרמנים, משעבדיהם. הם היו מודעים לכך, אך לא היה בכוחם להתנגד לשעבוד זה או להתגבר עליו. אברהם דרגון הוסיף בנושא זה:

כבר לא הייתי אני עצמי. הייתי בהלם מוחלט. לא ידעתי אם לזעוק או לא. זו הפעם הראשונה בחיי שראיתי גופת מת. לא ידעתי מה בדיוק אני עושה שם, פשוט הסתובבתי בלי להבין את פשר מעשיי. הסתכלתי על חבריי, לבדוק מה עובר עליהם. הם כמעט ויצאו מדעתם, כמעט ואיבדו את שפיותם.¹¹

7. לוונטל, זלמן (1978), "רשימות", בתוך: מארק, בר, מגילת אושוויץ, תל-אביב: עם-עובד, עמ' 238.
8. גרייף, גדעון (2004), כבינו בלי דמעות, תל-אביב: ידיעות אחרונות, עמ' 261-262.
9. שם, עמ' 321-345.
10. שם, עמ' 243-289.
11. שם, עמ' 57.

1. ראו: גרייף, גדעון וקרלסן, כריסטיאן, (2012): "הזונדרקומנדו של אושוויץ - סקירה היסטורית", בתוך: גרדובסקי, זלמן, בלב הגיהנום, יומנו של אסיר וממנהיגי מרד הזונדרקומנדו באשוויץ (תרגם וערך: אביחי, צור), תל-אביב: משכל, עמ' 237-292.
2. מוטיב זה חוזר בעדויות של ניצולים שונים, ראו: גרייף, גדעון וקרלסן, כריסטיאן (2012): "הזונדרקומנדו של אושוויץ - סקירה היסטורית", בתוך: גרדובסקי, זלמן, בלב הגיהנום, יומנו של אסיר ממנהיגי מרד הזונדרקומנדו באשוויץ (תרגם וערך: אביחי, צור), תל-אביב: משכל.
3. לוי, פרימו (1992), השוקעים והניצולים, תל-אביב: עם-עובד, עמ' 42.
4. הראיונות עם ניצולי הזונדרקומנדו הישראליים התפרסמו בספר "כבינו בלי דמעות" (גרייף, גדעון, 2004, תל-אביב: ידיעות אחרונות). הראיונות עם ניצולים חיים מחוץ לישראל יופיעו בקרוב בספרו החדש של המחבר: "חיי יום במחנה אושוויץ - אסירים בצל המשרפות".
5. ראו: מארק, בר (1978), מגילת אושוויץ, תל-אביב: עם-עובד; גרדובסקי, זלמן (2012), בלב הגיהנום, יומנו של אסיר ממנהיגי מרד הזונדרקומנדו באשוויץ (תרגם וערך: אביחי, צור), תל-אביב: משכל.
6. על התדמית השלילית של אנשי הזונדרקומנדו כפי שהיא משתקפת בספרות הבתר-שואתית ראו: גרייף, גדעון (2004), כבינו בלי דמעות, תל-אביב: ידיעות אחרונות, עמ' 47-57.

הכמיהה לתעד ולספר לעולם כולו

הרצון לשרוד ולהינצל מאימת התופת שבה נאלצו לעבוד היה משותף לכל אנשי הזונדרקומנדו. מניע מרכזי שעורר תשוקת חיים זו היה הרצון לשמש קול לנרצחים ולספר לעולם כולו על מעשי הפשע ההמוניים שביצעו הגרמנים ביהודים במתקני הרצח באושוויץ-בירקנאו. הרצון להיוותר בחיים במקום שבו שלט המוות, במקום שבו לא היה כל ערך לחיים, מובן בעיקר אם מביאים בחשבון את הרצון לשמש עדי ראייה ישירים לגיהנום שבו אולצו לעבוד. אנשי הזונדרקומנדו שאפו בכל מאודם להיות העדים שידווחו לעולם, שככל הנראה לא ידע ולא היה מודע

הצורך והרצון לספר מעידים על היות אנשים אלו מודעים לקוד הערכי והמוסרי שהיה אמור להנחות את בני האדם

למתרחש בגיהנום של אושוויץ, על שהיה שם. לעתים קרובות, ביקשו מהם הנרצחים שפגשו באולם המלחחה לעשות זאת.²²

הצורך והרצון לספר מעידים גם על היות אנשים אלו מודעים לקוד הערכי והמוסרי שהיה אמור להנחות את בני האדם בכלל, אך המרצחים הגרמנים מחקו את קיומו, ולחובתם הם, חובת הקרבנות, לתקן עולם בעצם המודעות לאשר אירע.

יהושע רוזנבלום, שעבד רוב הזמן באולם המלחחה, סיפר בעדותו על כמה וכמה מפגשים קצרים בינו לבין היהודים העומדים להירצח. במפגשים אלו הביעו היהודים את משאלתם היחידה: שיספר לעולם כולו את שעוללו הגרמנים. "לספר, לספר לכל העולם מה שהרצחים עושים פה אתנו; ביקש בנו של רב נודע מפולין בשניות האחרונות לחייו. הוא לא ביקש נקמה ולא מרד - רק לדווח לעולם כולו".²³

ניצולי הזונדרקומנדו היו אמורים לשמש הד לקולם של הנרצחים, שלא יכול להישמע, שניטל מהם כשהגרמנים גדעו את חייהם באחת. אנשי הפלוגה, שליוו את העומדים להירצח בדקות האחרונות של חייהם, היו עדי הראייה להשפלה ולסבל שגרמו הגרמנים ליהודים.

כמעט כל ניצולי הזונדרקומנדו שעדותם תועדה ביטאו תחושות אלו וציינו את השליחות הקדושה שהוטלה עליהם בידי הנרצחים: לספר, לספר ולספר. יוסף זקר סיפר בעדותו על תחושת השליחות לתיעוד שהיה ולדיווח על פשעי הגרמנים באושוויץ: "מצד אחד, ברחתי ונמלטתי מן הצורך לספר ולתעד, אבל מהצד השני, על העולם כולו לשמוע את הסיפור. אלמלא כן, עלולים בני האדם לחשוב, שהשואה כלל לא התרחשה. הבט, יש בעולם אנשים המכחישים את השואה".²⁴

הפחד והחשש הגדולים ביותר של יוסף זקר היו שאיש לא יהיה מסוגל להאמין שאכן כך קרה בתאי הגז ובכבשנים של אושוויץ-בירקנאו: "אינך מסוגל לשכוח דבר כמו זה. ברגעים מסוימים אתה שואל את עצמך: כיצד יכולתי לשרוד אפילו למשך יום אחד, מוקף באלפי גופות באולם אחד? איך יצאתי מכל זה בחיים? לפעמים אני חושב, שכלל לא עברתי את כל זה".²⁵

בהקשר זה אמר גם שלמה דרגון: "כולנו היינו מלאי תקווה, שנזכה לשרוד כדי שנוכל לתאר ולספר את כל מה שעבר עלינו. היכולת לספר ולתעד הייתה עבורנו חשובה לא פחות מההישרדות, ואולי חשובה ממנה".²⁶

למעשה, זה רק בזכותנו שאנשים יודעים מה התרחש שם, בתופת של אולמות המלחחה ובתאי הגז. תאר לעצמך, שאילו לא היה איש מאתנו שזרד, כיצד נרצחו בבירקנאו מיליון וחצי יהודים. אנחנו הרי לא הצטרפנו לשורות הזונדרקומנדו מוצנני החופשי. גורלנו הוא שהזובלנו לשורות הפלוגה. לא היה שם דבר שבגללו צריך לקנא בנו. לא הייתה לנו שום דרך מוצא, שום מפלט, שום חלופה. האמן לי, זה התפקיד הגרוע מכל התפקידים בעולם שהיית רוצה לאחל למישהו שיזכה בו".²⁷

האחים אברהם ושלמה דרגון חזרו בעדותם כמה פעמים על שאיפתם להעיד ולספר כמניע מרכזי ברצונם העז לשרוד ולהינצל. מי שמונע ברצון התיעוד, ודאי אינו מכונה חיה ואינו רובוט. זהו אדם חושב ומרגיש, אדם בעל קני מידה מצפוניים ובעל מטרות נאצלות.

היזומה לחבר את הרשימות החשאיות, שבחיבורן היו מעורבים כמה עשרות מאנשי הזונדרקומנדו, מעידה כאלף עדים על מודעותם ההיסטורית של אנשי הפלוגה לחשיבות התיעוד של הנעשה באושוויץ - הן כמקור אמין ואותנטי לפשעי הגרמנים, פשעים שאין להם תקדים בתולדות המין האנושי, הן לייחודיות מצבם של אנשי הזונדרקומנדו ותפקידם, פלוגה כזו לא הייתה בתולדות האנושות מעולם.

ההיסטוריון היהודי-פולני בר מארק - מי שהיה, עד מותו בשנת 1966, מנהלו של המכון היהודי-היסטורי בוורשה ומראשוני חוקרי נושא הזונדרקומנדו - כתב בהקשר זה: "מחבר הכתבים אימץ את הסגנון של דאנטה ב"קומדיית השטן", בפנותו לקוראו ישירות ובנוטלו אותו במסע תלאות העובר על המוני היהודים המושפלים, המעונים והנרדפים, בידי הכובש הגרמני המרושע".²⁸

גם זלמן גרדובסקי הטעים את חשיבותה של השארת עדות לעולם שמחוץ לאושוויץ, לעולם שלא ידע את למען הדורות הבאים. במוקדם או במאוחר, כבשה ההרגשה שהם מוצבים במרכזו של טרגדיה ענקית מקום בתודעתם של אנשי הזונדרקומנדו כולם. וכך כתב גרדובסקי:

אנו, אנשי הזונדרקומנדו, רצינו כבר מזמן לשים קץ לעבודתנו הנוראית, שנכתבה עלינו בייסורי מוות. העתיד הוא שיחרוץ את משפטנו, לאורם של כתבים אלה שאנו מוזתרים. העולם כולו ילמד מכתבים אלה, אף שתהיה זו אך עדות קטנת היקף וממדדים ומצומצמת, על אודות העולם הטראגי, שבו אנו חיים".²⁹

ועוד כתב גרדובסקי: "כתבתי את רשימותי אלה משום שהייתי בזונדרקומנדו. רשימות אלה, שלי ושל אחרים, נועדו לחיות חיי נצח ולשמש עדות חיה - בימי שקט ושלווה שישררו פעם בעולם - על כל מה שהתרחש פה".³⁰ לייב לנפוס הביע את מאמציו למצוא דרך התחמקות כדי שלא יאלץ להשתתף בביצוע הפשעים של הגרמנים באושוויץ, אפילו לא בצורה סבילה: "אני מתחמק במהירות. השתדלתי שלא להיות נוכח במקום כאשר נדחפו המוני היהודים אל מותם. אלמלא עשיתי כך, היו אנשי האס-אס מכריחים אותי ליטול חלק בביצוע פשעיהם הרצחניים".³¹

הכתבים כמקור להתנגדות ולמרי

השאירה להותיר עדויות כתובות הביאה כמה מאנשי הזונדרקומנדו ליזום מפעל תיעוד, שזכה לשם "מגילת אושוויץ". רוב הכתבים נמנו עם היהודים שומרי המצוות, ואף אפשר לומר החרדים, שבקרב אנשי הפלוגה. הדבר מעיד על מודעותם לחשיבותו של תיעוד בכתב ועל מידת הבנתם ברזי ההיסטוריה ובמקורותיה. הכתבים הם מן התעודות החשובות והמשמעותיות ביותר בתיעוד השואה, והן מקור לא אכזב להבנת עולמם המחשבתי והרגשי של אנשי הפלוגה ולהבנת רמתם המוסרית והערכית.

בהכנת הכתבים אפשר לראות גם אקט של מרי ושל התנגדות רוחנית. הקולמוס הופך כאן לנשק, לרובה, לרימון, לחומר נפץ, ולא רק מבחינה סמלית: בכתבים יש פריטים למכביר על התארגנותה של מחתרת לוחמת בקרב אנשי הזונדרקומנדו, על הכנות למרד שפרץ לבסוף באוקטובר 1944, על כל שלבי התכנון וגלגולי הרעיון, על משתתפי המרד, על מפקדו שרצח, יעקב קמינסקי, ועל מצב רוחם של המתקוממים.

ההכתבים עולה בבירור שאנשי הזונדרקומנדו ידעו היטב שהגרמנים מתכוונים להביא את יהודי הונגריה לאושוויץ כדי לרוצחם במתקני המוות, וכן שהם, אנשי הפלוגה, היו נחווים בדעתם לחבל בתכנית רצח המוני זו בכל מחיר ובכל הכוח שבידם, אפילו אם משמעות הקרב תהיה נפילתם של כל המשתתפים בו.³² מי שניחן ברוח קרב לא איבד את עצמיותו, לא נטש את אנושיותו ולא זנח את רמתו האנושית כלל ועיקר.

שלמה דרגון תיאר, בריאיון שנערך עמו, את ההכנות למרד, את רוח ההתרה והמרי בקרב חברי הפלוגה ואת תפקידו המכריע של ידידו זלמן גרדובסקי בכל הקשור להכנות למרד:

זלמן גרדובסקי הכין רשימות של יהודים שניצחו בתאי הגז ושגופותיהם נשרפו. הוא הכין את רשימותיו על סמך דיווחים של אנשי הפלוגה שעבדו בכל אחד מבנייני המשרפות ודיווחו לו את הנתונים. הוא קבר את רשימותיו וטמן באיזור מוגדר בסביבות משרפה מספר III זמן קצר לאחר שחרור המחנה [בשנת 1945] חשפתי את הרשימות ומסרתי אותן לידי ועדת החקירה הסובייטית. גרדובסקי אמר לנו לא פעם עד כמה חשוב לתעד את המתרחש במחנה, כדי שכל העולם ידע את מה שהתחולל בו".³³

אליעזר אייזנשמידט סיפר למחבר מאמר זה על זלמן גרדובסקי, מחברם העיקרי של הכתבים, שהוא הכיר אותו אישית ופגש בו מדי יום ביומו:

"גרדובסקי כתב כל מה שהתרחש מבלי להחסיר דבר. הוא החביא את רשימותיו בתוך בקבוקים חתומים, אותם מצא בערימות הזבל. הוא חתם את הבקבוקים בשעווה כדי שיחזיקו מעמד עד לתבוסת הגרמנים. הוא הדריך אותנו לשמור בקפידה על כל שעם ושעווה שמצאנו בזבל, ולמסור אותם לידי המגיד או לידי אישית".³⁴

מודעות עצמית יהודית

מודעותם היהודית העצמית של אנשי הזונדרקומנדו היא מרכיב מרכזי בעולמם הרוחני הפנימי ובמאבקם לשמירת צלם אנוש כנגד מזימות הגרמנים ליטול מהם צלם אנוש. אנשי הזונדרקומנדו היו נתונים כל העת במתקפה חזיתית,

גרדובסקי כתב כל מה שהתרחש מבלי להחסיר דבר. הוא החביא את רשימותיו בתוך בקבוקים חתומים, אותם מצא בערימות הזבל

29. גרדובסקי, זלמן (2012), בלב מגיהנום, יומנו של אסיר ממנהיגי מרד הזונדרקומנדו באושוויץ (תרגום ועריכת: אביחי, צור), תל-אביב: משכל, עמ' 217.
30. שם, עמ' 216.
31. שם, עמ' 220-234.
32. לוונטאל, זלמן (1978), "רשימות", בתוך: מארק, בר, מגילת אושוויץ, תל-אביב: עם-עובד.
33. גרייף, גדעון (2004), בכינו בלי דמעות, תל-אביב: ידיעות אחרונות.
34. שם, עמ' 243-289.

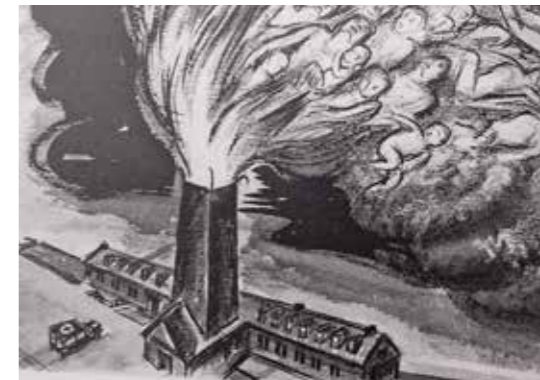
22. מתוך: ריאיון שערך גדעון גרייף עם יהושע רוזנבלום, ארכיון גרייף. שם.
23. שם.
24. מתוך: ריאיון שערך גדעון גרייף עם יוסף זקר, ארכיון גרייף. שם.
25. שם.
26. מתוך: ריאיון שערך גדעון גרייף עם שלמה דרגון, ארכיון גרייף. שם.
27. שם.
28. מארק, בר (1978), מגילת אושוויץ, תל-אביב: עם-עובד, עמ' 147.

2014 אירועים מיוחדים

בהניחם את התפילין ובהעטפתם בטליתות, ובאמצע התפילה הם נאלצים לשוב לעבודתם השגרתית כאילו לא אירע דבר... לעתים קרובות נתפסו "על חם" באמצע התפילה והלימוד... האוברשארפיהרר החייתי צרח: "מדוע אתם מייסדים כאן את קומנדו תג'?"³⁵

שלמה דרגון דיווח על אפיית מצות לחג הפסח, באמצע הגיהנום:

היו בתוכנו יהודים שומרי מצוות שביקשו לאפות מצות לפסח. מה עשינו? כשהגיעו טרנספורטים מצוידים במעט קמח, ביקשנו אותם ואפינו מצות על גבי התנור שבמרכז הבלוק. היה באפשרותנו לעשות זאת משום שהיינו תמיד בבלוק מבודד ואיש לא ראה מה שעשינו בתוך הבלוק".³⁶

דרגון אף דיווח על המאמצים שעשו יהודים שומרי מצוות בזונדרקומנדו כדי להעניק למתים את הכבוד האחרון המגיע להם: "כל אחד מאתנו נאלץ לשרוף כמה מקרובי משפחתו או מחבריו. במקרה כזה אספנו את אפר הקורבן המוכר לנו ושמונו אותו בנפרד בתוך מכל. רשמנו על המכל את שם הנרצח, את תאריך לידתו ותאריך רציחתו, קברנו את המכלים ואפילו אמרנו קדיש על המתים".³⁷

קיומם של חיים דתיים בתוככי הזונדרקומנדו - במקום האחרון עלי אדמות שהיינו מצפים שתקיים בו פעילות כזו - הוא הוכחה ניצחת לחוסנה של המודעות היהודית העצמית של אנשי הזונדרקומנדו, והוא תעודת כבוד לאותם אנשים שהמשיכו לראות עצמם כיהודים גם כשהגרמנים ניסו לבזות את דתם ואת מסורתם. רוח ישראל סבא היא שניצחה באושוויץ, ולא הגרמנים. אם קול תפילה נישא בתוך בניין המשרפה בבירקנאו, יש לראות בזאת ניצחון היהדות. ללא ספק, לגרמנים היו הצד המובס רוחנית.

סולידריות

קיומם של רגשות סולידריות, חברית ויהודית, בקרב אנשי הזונדרקומנדו אף הוא תעודת כבוד לרוחם שלא נשברה ולא קרסה. זלמן גרדובסקי כתב קטע מרגש עד דמעות על רגשות האבל של אנשי הפלוגה בהיודע להם על הוצאתם להורג של כמה מאות מחבריהם בידי הגרמנים. הנתורים ידעו לבטח כי תורם יגיע במוקדם או במאוחר. וכך כתב גרדובסקי: "אנו נישאר כך עד לרגע חיינו האחרון: כולם בשביל אחד - ואחד בשביל כולם. עתה, אנו שנשארו בחיים אחרי שחברינו נרצחו, אנו שטרם הותקפנו בידי צוררנו, לא נזכה עוד לחבק ולנשק את רעינו-חברינו. למעשה אנו היינו בשבילם הכול: אימא, אבא, אישה וילד".³⁸

"אדם לאדם זאב". במצבים כאלו, נעשה האדם אגואיסט, אגוצנטרי, מרוכז בעצמו, במאווייו וברצונותיו. הוא חדל לראות את זולתו, אפילו את הזולת הקרוב לו. אנשי הזונדרקומנדו השתדלו שלא להגיע למצב אנושי כזה. רובם באו ממשפחות שומרות מסורת, ממשפחות מכובדות ומיוחסות. הרקע התרבותי והרוחני שלהם היה בעזרם. הם השתדלו בכל מאודם להישאר נאמנים למורשתם ולכור מחצבתם, כפי שכתב זלמן גרדובסקי:

מי יכול להיעשות אגואיסט שכזה ולנטוש אישה, ילדים, הורים, אחיות ואחים? וכל זאת כדי להציל את עצמו??? אפילו אם ידוע לאדם שיש לו האפשרות להציל את עצמו, הרי לא יעשה זאת על חשבון נטישת היקרים לו, עמם עבר כבדת דרך ארוכה ומייסרת. לא, על כולנו ללכת יחד, להישאר מלוכדים ומאוחדים!³⁹

מרד והתקוממות

גבורת המורדים בהכנות למרד ובמעשה המרד עצמו היא נושא רחב, הראוי להתייחסות רחבה. בשל כך, לא פירטתי נושא זה במאמר. אולם עם כל זה חשוב לציין כי המרד וההתקוממות בתקופת השואה יכלו להתבצע רק על-ידי אלו שלא נשאבו אל אותה תהום נפשית שבה שלטו האפתיים, ההשלמה והניווט, שכן התקוממות מחייבת חשיבה עצמית, תקווה לקיום עולם ערכי ומוסרי, אמונה והכרה בצורך להילחם במושחת ובזה שאיבד את אנושיותו לחלוטין. המרד הפיזי של אנשי הזונדרקומנדו, כמו זה הרוחני מעיד על שאר רוח ועל מוסריות.

לסיכום

המובאות הרבות שהבאנו בגוף מאמר זה משקפות את עולמם הפנימי ואת עולמם הרוחני של אנשי הזונדרקומנדו. יש להדגיש כי קיים פער של ממש בין הגדרתם את מצבם האישי-נפשי ובין תיאורם את המציאות ואת פועלם בה. ההסברים העצמיים אינם בהכרח האמת לאמתה. בתהליכי מסירת העדות העצמית ובתהליכי ההתבוננות העצמית היו רבדים שונים, התפתחויות ותמורות, שהזמן שחלף מתום האירועים גרמן.

את עולמם של אנשי הזונדרקומנדו אין לצבוע בצבעי שחור לבן. יש בו הרבה גווני ביניים. יש להביא בחשבון שאנשי הפלוגה באו מרקעים חברתיים, כלכליים ותרבותיים שונים ומאוצרות שונות, היו בני גילאים מגוונים ובעלי נטיות פוליטיות שונות. אבל מגוון העדויות שמסרו הניצולים והכתבים החשאיים, אותו אוצר היסטורי בלום של תיעוד בן הזמן, מאפשרים להגיע בנקל למסקנה זו: בכללותו, אנשי הפלוגה לא איבדו את צלם האנוש ולא הידרדרו לתהום שאליה ביקשו הגרמנים לדרדרם. אמנם, הם תיארו את עצמם כ"רובוטים" ו"מכונות אנושיות", אבל מצב זה היה אמצעי של הגנה נפשית-עצמית ולא סממן של פסיביות ושל אדישות. מהאמור במאמר זה ניכר כי נפשם לא נרצחה ולא התעוותה, אף שהגרמנים חפצו בכך בכל מאודם. המקורות שהובאו במאמר זה מעידים על התבוננות נבונה ואותנטית של אנשי הפלוגה על עצמם. עיניהם לא טחו מלראות את המציאות, שבה נאלצו לשמש כפועלים במפעל המוות אושוויץ-בירקנאו. מן הראוי שנזכור כל זאת בבואנו לבחון את מעשיהם ואת תפקודם באותם ימים. הם לא היו פושעים, חס וחלילה, הם היו קרבנות. אולי הקרבנות, בה"א היידוע, של הרוצחים הגרמנים השפלים.

ספטמבר

■ המליאה המרכזית של מועצת עמק חפר, נציגי ועדי היישובים וראש המועצה, מר רני עידן, סיירו במכון לרגל אישור הקצאת שטח למכון. מטרת הסיור הייתה להכיר לעומק את המכון ואת פועלו. במהלך סיור זה, הביעו חלק מהמשתתפים את שביעות רצונם מכך שמוסד כזה - שהוא משמעותי בהנחלת ההיסטוריה היהודית ושהמוזיאון המתפתח בו עשוי להיות גורם משיכה מבחינה תיירותית - קיים בעמק חפר.

■ חיים הכט הגיע למכון לפגישת היכרות ולבדיקת אפשרות לשיתוף פעולה בהפקת סרט תחקירי. חיים הכט ידוע בתחקירים המעמיקים שעשה, שהביאו לחשיפת נתונים לא-מוכרים. דוגמות לכך הן סרטיו "טיסה אחת בשבילנו", על אי-הפצצת אושוויץ, ו"שני אסמים", על רצח יהודי ידובנה. [1]

■ ערב סיום של קורס מדריכי פולין תשע"ד - מחזור רביעי במכון "שם עולם". לערב הוזמנו חניכי הקורס ובני זוגם וכן

אוקטובר

■ פרופ' ניצה דוידוביץ מאוניברסיטת אריאל ומכון "שם עולם" מתכננים כנס בנושא "הלוחמה באנטישמיות - הכחשת השואה והנחלת השואה בקרב הציבור הצעיר בארץ ובעולם". הכנס מיועד לחוקרים בתחום ולציבור הרחב. הכנס עתיד להימשך שלושה ימים, חלקו יתקיים באוניברסיטת אריאל וחלקו ב"שם עולם". אל הכנס יוזמנו חוקרים ואישי ציבור בעלי שם בתחומים אלו מהארץ ומהעולם.

■ למכון שם עולם הגיעו ארבע מגילות: איכה, שיר השירים, קהלת ורות, כל אחת מהן מעוצבת כספר תורה עם עצי חיים. מגילות אלו מקורן בפולין, ובכך ייחודן - שכן בליטא היה נהוג להחזיק

הצוות החינוכי שניהל את הקורס: הרב אברהם קריגר, הרב משה חבה והגב' אורית חרמון. הערב נפתח בארוחה חגיגתית ולאחר מכן נערך סיכום של עיקרי המסע בפולין, הן בהיבט היסטורי-פדגוגי הן בהיבט חברתי. אנשי הצוות נשאו דברי סיכום מרגשים, ואף נציגת הקורס סיכמה את שנת הלימודים בקורס מנקודת מבטם של פרחי ההדרכה. לסיכום, קיבל כל משתתף מתנת פרדה מהמכון - תיק גב שעליו הכיתוב: "מובילים דרך לחיים", שימש אותו במסע לפולין. [2]

35. גרדובסקי, זלמן (2012), בלב הגיהנום, יומנו של אסיר ממנהיגי מרד הזונדרקומנדו באושוויץ (תרגום ועריכה: תל-אביב: משכל, עמ' 222.
36. גריף, גדעון (2004), בכינו בלי דמעות, תל-אביב: ידיעות אחרונות, עמ' 243-289.
37. שם, שם.
38. גרדובסקי, זלמן (2012), בלב הגיהנום, יומנו של אסיר ממנהיגי מרד הזונדרקומנדו באושוויץ (תרגום ועריכה: תל-אביב: משכל, עמ' 222.
39. שם, שם.

רשימה ביבליוגרפית

- גריף, גדעון: בכינו בלי דמעות. עדויותיהם של אנשי הזונדרקומנדו היהודים מאושוויץ. ירושלים - תל אביב 1999.
- מארק, בן: מגילת אושוויץ תל אביב תשל"ח - 1978.
- גרדובסקי, זלמן: בלב הגיהנום. יומנו של אסיר ומנהיגי מרד הזונדרקומנדו באושוויץ. תרגום ועריכה: תל אביב: ארכיונים פרטיים: ארכיון פרטי, פרופ' גדעון גריף, מעון פרטי, גבעתיים

2014 אירועים מיוחדים

המשך מעמוד 15

6

7

3

9

טקס הענקת מלגות נוסף נערך באוניברסיטת אריאל, ובו נשאו דברים איציק זאנה, מנהל מדרשת נצר אריאל, הרב קריגר ופרופ' אופן. מיזם "שם עולם באקדמיה" פועל בסמסטר הנוכחי בשלושה מרכזים: מכללת "שערי משפט", אוניברסיטת חיפה ואוניברסיטת אריאל. מספר הסטודנטים במיזם עומד על כ-130 סטודנטים והרב צביקה וילנר מנהל את הפרוייקט מטעם המכון. [7]

עם הפעילות החינוכית הנעשית ב"קרן מורשת הכותל", ותעסוק בפרקים שונים בהיסטוריה היהודית. [7]

הקורס נושא אופי קבוצתי ופרטני במקביל ומועבר על ידי טובי המרצים והמומחים של מכון שם עולם ובתוספת כוחות מקצועיים נוספים בעיקר בתחומי הפסיכולוגיה והסוציולוגיה. היקף הקורס: 60 שעות, 12 מפגשים ובנוסף שעות מחקר אישי. [4]

■ נערכה ישיבה של ועדת הבינוי העתידי של המכון. בוועדה חברים ידידי המכון: פרופ' ירון זליכה - בעבר, החשב הכללי של האוצר וכיום דיקן הפקולטה למנהל עסקים בקריה האקדמית אונו; **איתמר דויטשר** - מנכ"ל אלקטרה; **ואיתן מדמון** - מנכ"ל גלובס. הוועדה גיבשה אסטרטגיות פעולה לגיוס כספים לקראת התחלת בנייה במהלך שנת 2015.

■ קבוצה של גמלאים מתל-מונד, בהם גם ניצולי שואה, סיירו ב"מרחב התבוננות" במכון. הסיור היה מרגש ביותר, והחזיר את חלקם לזיכרונות לא-פשוטים מתקופת השואה. את הסיור הדריך הרב **עידן אופטובסקי**, מצוות המכון. [6]

■ הרב שמואל רבינוביץ, רב הכותל והמקומות הקדושים, ומר סולי אליאב, מנכ"ל הקרן למורשת הכותל, סיירו במכון "שם עולם" במטרה ליצור תכנית חינוכית משותפת. התכנית מיועדת לקבוצות של בני גויע, מהארץ ומחו"ל, והיא תשלב את הפעילות החינוכית הנעשית ב"שם עולם"

■ במכללת "שערי משפט" התקיים טקס מרשים, שבו הוענקו מלגות לכשלושים סטודנטים המשתתפים במיזם "שם עולם באקדמיה". את הטקס הנחה פרופ' גרעון גרייף. המלגות ניתנו מטעם "קרן המלגות המרכזית ע"ש הרב מנחם ומאשה אופן". פרופ' דני אופן, נציג המשפחה, סיפר בנואמו על גילוי מפתיע: לא מכבר, יצא ספר על קורות היהודים בעיירה דמביצה - העיירה שבה גדל אביו. בספר הופיעה תמונה של אביו כילד עם סבתו. זו הפעם הראשונה שדרך תמונת אביו למד להכיר את סבתו. בטקס נשאו דברים ראש מכון "שם עולם", הרב אברהם קריגר, ונשיא המכללה, פרופ' בנימין שרדני. פרופ' שרדני התרגש מהמעמד ושיבח את העשייה של המכון בתחום הנחלת זיכרון השואה.

5

לוי. יום חשיפה של איגוד המדרשות לקראת שירות לאומי בשנת תשע"ו התקיים החודש באולפנה בפסגת זאב. ליום זה הוזמנו שמיניסטיות מכל הארץ אשר מתעניינות בשירות במדרשות ובמכוני. המדרשות העמידו במקום דוכנים להצגת הפעילות העיקרית בכל אחת מהמדרשות ולהצגת תפקידן של בנות השירות במדרשה. בדוכן של "שם עולם" קיבלו עוזרי המכון, בר-אל ודנה, את פני הבאות, ורשמו את המועמדות לקראת ריאיון עם הרב משה חבה ועם הגב' אורית חרמון. [9]

דצמבר
■ מכון "שם עולם" והירחון החרדי "זמן" מקיימים מיזם לתיעוד סיפור חייהם של ניצולים במגזר החרדי. חשוב להדגיש שניסיונות לתעד ניצולים במגזר זה נעשו בעבר, על-ידי כמה מוסדות, ולא צלחו. ייחודו של מיזם זה הוא בכך שמכון "שם עולם" מכשיר את אחד מבני המשפחה להיות המתעד, כך שהבית לא צריך להיפתח בפני זרים. פרסום המיזם והתכנית להכשרת בן משפחה כמתעד נעשה בירחון "זמן". בכל חודש, בהסכמת המשפחות, סיפור אחד יפורסם במלואו בירחון, לאחר שעובד על-ידי "שם עולם". [8]

■ מיזם חדש: מסע של סטודנטים מארצות-הברית לפולין. גופים שונים עובדים עם נוער יהודי באוניברסיטאות בארצות-הברית במטרה לחזק את זהותם היהודית, כחלק מהתהליך לחיזוק הזהות היהודית, הסטודנטים יוצאים למסע בפולין, שאותו מוביל מכון "שם עולם". את המסעות הראשונים יובילו הרב צביקה וילנר ואסנת

8

נובמבר
■ החודש נפתח במכון קורס דור שני - קורס שליחי זיכרון בחזית הנחלת השואה. מטרת הקורס היא להכשיר את "הדור השני" ליום שבו יהיו הם הקרובים ביותר למושג "הדור הראשון" והם שיספרו את סיפור הניצולים, בהעדרם, בנושאי זיכרון השואה לדורות הבאים. הקורס עוסק בכישורים המתאימים למשימת העברת הסיפור בהיותך שליח זכרון, וזאת דרך ארבעה מעגלים: ידע הסטורי, היכרות הסטורית פרטנית, כלים מתודיים ועיבוד פנימי המתבסס על תמיכת פסיכולוג ויועץ וזאת על מנת לשלב בעצם הסיפור את חווית הדור השני הכרוכה בדור הראשון.

מגילות כשרות בבתי הכנסת כדי לקרוא בהן במועדים המתאימים, אך בפולין לא היה מנהג כזה. ועם זאת, ארבע מגילות אלו מקורן בפולין - בשיראדז', הסמוכה ללודז'. הן נכתבו לפני השואה, זמן כתיבתן המדויק לא-ברור, ושרדו את השואה. ייתכן שמגילות אלו מלמדות על כך שהייתה בעיר קהילה שחבריה הגיעו מאזור ליטא. [3]

4

16

17

תפסן התקווה

עדיליון מגטו לודז' נעמי מורגנשטרן - מחלקת חינוך

לרשותו של מכון "שם עולם" הגיע עדיליון עשוי כסף, מחובר לשרשת קטנה בתפסן. החזיק בו פולני הגר בלודז' ולדבריו קיבל אותו מהוריו. כנראה הוכנה שרשרת ייחודית זו בגטו לודז' בשנת 1943.

העדיליון מורכב משלושה חלקים: בחלק הראשון - תחריט רחוב ובו אשה על מדרכה ליד בית, ובכביש עגלה בת שני גלגלים - שני גברים מושכים אותה, וילד דוחף אותה מאחור. בחלק השני - תחריט גשר העובר מעל פסי רכבת. אנשים עולים אליו ויורדים ממנו ליד בניין כנסיה. כן נראית גדר הגטו וזקיף חמוש מעבר לה. במרכז החלק השלישי, חרוט מגן דוד, ומעליו ומתחתיו חרוטות המלים: גטו ליצמנשטאט, ו-1941-1943". בגב כל חלק - חרוט עיטור משונן ולחלק השלישי נוסף תחריט של עלים.

עבודת החריטה היא ידנית והקווים בה פשוטים. עם זאת ניכר כי אמן בעל יד מקצועית חרט את התמונות. הדמויות נראות בתנועה: הזקיף, נדמה כמתקרב אל המתבונן, האנשים המושכים בעגלה ואלה העולים והיורדים מהגשר ההולכים נדמים כחיים. גם הקווים של המגן דוד משתלבים זה בזה.

העיר לודז' סופחה לגרמניה ונקראה ליצמנשטאט. הגטו הוקם בשנת 1939 והיהודים שנאלצו לעבור אליו, סחבו אתם מעט מטלטלין על עגלות. מאתיים אלף אנשים נדחסו בגטו בצפיפות רבה, ונשטח הגטו הוגדל אל מעבר לפסי הרכבת החשמלית ששירתה את תושבי העיר הלא יהודים. נבנו שלושה גשרים של עץ מעל לפסי הרכבת, וזקיפים שמרו שאיש לא יתקרב אל גדרות הגטו. מי שהתקרב, נורה מיד.

ראש מנהל הגטו, הגרמני הנס ביבוב איפשר והורה על הקמת מפעלים בגטו שנקראו "רסורטים". הרסורטים הוקמו כדי לשמש מקור הכנסה לכלכלת הגטו. תושבי הגטו היו כוח עבודה זול ביותר - הם עבדו במשמרות של שתיים עשרה שעות וקיבלו אך מנת מרק ופרוסת לחם עבור עבודתם. היהודים ייצרו ברסורטים מדים, ארגו בקש ערדליים למגפי החיילים הלוחמים בחזית, הכינו פגזים, ארגו שטיחים, ניצלו את הפסולת התעשייתית לשימוש חוזר, הכינו תכשיטים, ואפילו צעצועים כמתנות לילדים לחג המולד. ההכנסות מעבודת הרסורטים נאמדות בכשלוש מאות וחמישים מיליוני מרקים גרמנים.

כאשר גברו השילוחים מהגטו ושטחו צומצם, עדיין נשארו בו עובדי הרסורטים שכן הם שירתו את תאוות הבצע של ביבוב ושל מקורביו. הגירושים עוררו חרדה בקרב היהודים ורבים ניסו להציל את נפשם בהתחנפות לפקידים הבכירים והזוטרים.

בשנת 1941 הוקם רסורט לעבודות מתכת ברחוב זגייירסקה בגטו. הכנסיה שעמדה באותו רחוב שימשה באותם ימים כמחסן עבור מוצרים וחפצים שנשדדו מהיהודים, ועבור תוצרת שעמדה להשלח מהגטו. מאוחר יותר, עם השילוחים לחלמנו, שימש המקום כמחסן מיון לחפצים והבגדים שהוסרו מהיהודים שנרצחו. ב-1942 החלו להגיע משלוחים עצומים של סוגי הלבשה וחפצים אחרים במשקל של למעלה ממאה טון. תעודות שנפלו מהם העידו שהחפצים היו של יהודים שנשלחו למוות מגטאות אחרים. נקל להבין שהדבר עורר את חרדתם של יהודי הגטו מפני הצפוי להם.

אנו יכולים לשער, שאת השרשרת הכין אמן כמתנה לאחד הפקידים או המנהלים בגטו או ברסורט בו עבד. אחרי השואה, נמצאו ברחבי הגטו מוצרים שהכינו עובדי הרסורטים לראש היודנראט, לחברי היודנראט ולבעלי התפקידים הבכירים ברסורטים השונים. לחלק מהמתנות נכתבו מילים של שבח.

ייתכן שאותו אמן עבד ברסורט לתכשיטים או ברסורט לעבודות מתכת, אך הנחה זו אינה מספקת - אם עבד ברסורט תכשיטים, מדוע העבודה אינה מקצועית, ואם עבד ברסורט המתכת - כיצד השיג מתכת של כסף, הלא העבודות שם נעשו במתכות זולות יותר. ואולי נשער שהבריח ממתכת הכסף לביתו, וחרט בה שם - מהיכן עמד לו הכוח לייצר אחרי שתיים עשרה שעות עבודה בתנאי הרעב ומתח.

התחריטים בחלקי העדיליון משקפים את המעבר לגטו ואת חיי היומיום בו. ייתכן שהעיטור המשונן מסמל את הגטו הסגור בחומה, ופריחת העלים מבטאת את תקווה. התפסן המחובר לשרשרת יכול לשמש לנשיאת מפתח - האם מקבל המתנה החזיק בידו "מפתח" לשלומו של האמן?

עצירה קצרה בדרך מאושוויץ מאת: יורן רוזנברג, הוצאת "ידיעות ספרים"

לאורך הסיפור משולבים מכתבים שכתב האב לאהובתו, שלימים תהיה אשתו ואימו של הסופר, גם היא ניצולת גטו לודז' ואושוויץ. באחד המכתבים, שאותו שלח האב משוודיה לאהובה שחזרה ללודז' אחרי המלחמה, מתוארת הנסיעה ברכבת: "ליל הביעותים בקרון הרכבת בדרך לגיהנום". (עמ' 101)

על הספר שמעתי במקרה מפי ניצול שואה מגטו לודז', אשר אמר לי: "היום אפשר לקרוא הכול בספרים". עינתי לו שעדיין אין תחליף לשמיעת הסיפור ממי שהיה שם. "נכון", הוא אמר, "אבל עכשיו סיימנו (הצביע על אשתו) ספר שמתאר ממש מה שהיה שם", והם אמרו לי את שם הספר.

הספר נוגע בכמה נושאים מהותיים בכישרון רב: סיפור הישרדותו של האב בשואה, השיקום, אדישות העומדים מן הצד, והתמודדות הכותב כבן הדור השני. אבל החשוב הוא שהספר גרם לי להבין עד כמה לעולם לא נבין: "כולכם, כל מי ששרד את אושוויץ, פגועים, בין שהדבר ניכר לעין ובין שלא, בין שאתם

רוצים להודות בכך ובין שלא. כמה מכם מתמודדים עם הפגיעות

טוב יותר מאחרים, אבל איש אינו בטוח מהצללים". (עמ' 315) אולי זה מה שאותו ניצול מגטו לודז' שאותו שוחחתי רצה לומר לי (ושרבים מהניצולים אומרים): לעולם לא תבין. בהקשר זה ציטט רוזנברג את דברי ז'אן אמרי: "לבטל את הזמן באופן מוסרי, כך שהעולם לעולם לא יורשה לשכוח מה שרדתם".

ספרו של רוזנברג מוסיף נדבך חשוב מאין כמוהו לזיכרון שואת העם היהודי.

זה כעבור שנים נודע לי שאתה מעורב בקטטה סוערת במפעל. זה קורה בחדר ההלבשה, אתה מנסה להרביץ למישהו, והמישהו הזה מטיח אותך על הארון, ואתה חוטף זעזוע מוח. המישהו הזה תהה בקול מה עושה אחד כמוך בין פועלים רגילים. למה אחד כמוך לא מתעסק בהלוואות של כספים או חי על חשבון אחרים. עוד הוא אמר שמימי לא ראה יהודי עובד. (עמ' 283)

רוזנברג, סופר ועיתונאי שוודי, התחקה אחר עקבותיו של אביו ששרד את גטו לודז', את אושוויץ ומחנות עבודה נוספים בזמן מלחמת העולם השנייה. אלא שהאב לא באמת שרד - האירוע שמתואר לעיל וסירובה של גרמניה לשלם פיצויים לאב הובילו אותו לשים קץ לחייו כעשור לאחר סיום המלחמה.

במהלך הספר נע הכותב בין כמה שערים. השער הראשון, "המקום", מלמד אותנו על ניסיונם של הוריו להתערות במקום החדש שאליו עברו לאחר המלחמה. הדבר בא לידי ביטוי בשפה החדשה שהם מנסים לאמץ, ויותר מכול, בשם שהם ייתנו לבנם:

"את שמו של הילד הם כבר הבטיחו בעצת חברים חדשים, השם הנפוץ ביותר לבנים בשפה החדשה... את השם שהם חשבו עליו, גרשון, על שם סבו... מביס יורן, שם שכמו נוצר כדי להבדיל זרים מילידים". (עמ' 24)

המסע של ההורים, שאותו רוזנברג מלווה, נע בין ניסיונות ההשתלבות בשוודיה, שאינה סבלנית במיוחד כלפי פליטים, לבין מסעו של האב בין לודז' לאושוויץ. הפנייה לאב נעשית תחילה בגוף שלישי, "הוא", ואחר כך בגוף שני, "אתה", כאילו הבן נמצא אתו במסעו.

והארץ היתה
תוהו ובהו
וחשך על פני
תהום

זרחה
אלוקים
מרחפת...

חכי לי סלוניקי

מילים: יעקב גלעד
לחן: יהודה פוליקר

עוד גבול אחד, עוד נצח זמן
חכי לי, סלוניקי
רבה הדרך ליוון
חכי לי, סלוניקי

שוטט הלב, קפוא הדם
בשלג של גרמניה
כולם כולם אברו לי שם
בלאגר בפולניה

חיוורי פנים, שרידי חיים
פליטי מסע המוות
בלויי טלאים הנה באים
לבכות ברחובותייך

החופש בא, אביב חדש
קרוב אני אלייך
כצל דהוי בגוף חלש
אבוא בשערייך

יצא לאור ספר חמישי בסדרת ספרי עדות של מכון שם עולם

חלום אחד באושוויץ

סיפורו של יצחק כהן

סיפורו של יצחק כהן מתחיל בסלוניקי, ב"ירושלים דבלקן", בעיר שעשרות אלפי יהודים חיו בה חיים תוססים, ומילאו כל פינה בה בשיה, בתפילה, בריחות המאכלים המיוחדים ובחום הקהילה המלוכדת.

עד שהכול קרס, ולאיש לא היה ברור איך. איך התהפך באחת גורל היהודים, איך הם הובלו להריגה בלי דעת לאן הם מובלים, איך אנשי העמל החסונים והגאים הושפלו חסרי אונים בלי יכולת למחות, איך עיניהם ראו בהרג בני משפחותיהם ולא היה דבר שהם יכלו לעשות.

ספרי עדות

מבית ההוצאה לאור של מכון שואה ואמונה "שם עולם"

65 ש"ח
50 ש"ח

חלקי בארץ החיים

סיפורו של אברהם כרמי

65 ש"ח
50 ש"ח

שני חיי שרה

סיפורה של שרה טסלר

65 ש"ח
50 ש"ח

המה ינחמוני

סיפורו של הרב מנחם אופן

65 ש"ח
50 ש"ח

חיייתי

פרקי חיים ואור בצל המוות
יעקב קריגר

* המחיר אינו כולל משלוח